

ПЪТУВАЩИЯТ ЧОВЕК: ВПЕЧАТЛЕНИЯ ОТ АТИНА

Мария Русева

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Настоящият доклад се фокусира върху различни интерпретации на пътуването до гръцката столица Атина в българската литература от периода между двете световни войни, като във втората си част работата се съсредоточава върху книгата „Блянове край Акропола“ (1938) на Димитър Шишманов, в която става възможно пътуването на модерния човек във времето към предхождащи го културни епохи.

Ключови думи: пътуване, Атина, българска литература, 1920-те, 1930-те, Блянове край Акропола, Димитър Шишманов.

This paper focuses on various interpretations of travelling to the Greek capital, Athens, presented in Bulgarian interwar literature. In its second section, the paper concentrates on *Dreams near Acropolis* (1938) by Dimitar Shishmanov, which presents journey of modern man through time to previous cultural epochs.

Keywords: travelling, Athens, Bulgarian literature, 1920s, 1930s, Dreams near Acropolis, Dimitar Shishmanov.

Една от ключовите теми на модерността – за кризата на идентичността и непрекъснатото усъмняване на Аза в знанието за себе си и в натрупвания личен опит, често се разглежда във връзка с динамиката и развитието на големия град. В есето „Големият град и духовният живот“ (1903) немският философ и социолог Георг Зимел обвързва ежедневието на човека в модерния град с „*рязкото повишаване на нервността на живота*“ (Зимел 2014: 37, курсив – Г. З.). Големият град предлага удобствата на модернизацията и технизацията, открива неподозирани възможности за развитие и индивидуален напредък, но същевременно взима/отнема спокойствието и сигурността, пренасища съзнанието с пъстрота от цветове, форми и съдържание. Ако бъде сменен обаче оптичният ъгъл – не през перспективата на Човека на мястото, а през погледа на Човека на пътя, „насищането“ с образи намира своята мотивировка не от „неочаквани, натрапващи се импресии“ (пак там), а от планирана и/или съзнателно търсена среща с видяното/непознатото. На свой ред „нервността“ следва да се асоциира с нетърпението и възхитата. Големият град променя своя литературен и

архитектурен облик, започва да интригува не само в рамките на своето настояще, но и със своето минало и бъдеще. За целите на настоящия текст, в чийто център ще попадне гръцката столица Атина, ние предпочитаме да разглеждаме образа на големия модерен град още като *културна реалия*, както и да съсредоточим вниманието върху човека, пребиваващ временно на неговата територия – през фигурата на *туриста*, пътешественик и чужденец.

Атина от периода между двете световни войни се разкрива в облика на модерен, развиващ се европейски град с почти милионно население и разливащи се из улиците тълпи от посетители. Със своята културна идентичност гръцката столица се явява притегателен център за множество чужденци – туристи и изследователи, които биват очаровани от нейната многоликост и от разнообразието на архитектурни монументи, съхраняващи „автентичността“ на античния град. В българската литература от периода пътуването до Атина се извежда като акцент, а самият град се изобразява като *синтез от древност и съвремие*. На територията на Атина се наслагват и съгласуват трептенията на множество културни и времеви пластове. Атина е пространство, което, като всяко градско пространство, кипи от „разпръскващи сили, от които се появяват най-неочаквани нови светове“ (Шевалие, Геербрант 2000: 260).

Пътуването до Атина в българските модернистични текстове се интерпретира в двоен аспект: от една страна, като ентузиазизиран опит на човека в динамиката на новото, и, от друга страна, като своеобразно пожелано бягство от същата динамика в предусетеното съвършенство на съзерцанието, тишината и полъха на древността. В статията „Човекът и машината“ (1933) Николай Бердяев извежда като една от водещите човешки черти способността към „съзерцание на вечността“ и акцентира върху разрива, „несъответствието между душевната организация на човека, наследена от другите времена, и новата, техническата, механичката действителност“ (Бердяев 1945: 25). Според него техническата цивилизация погубва личността: „Техническата цивилизация, по своето същество, е имперсоналистична, [...] *тя иска активността на човека, но не иска, щото човекът да бъде личност.*“ (пак там; курсив – Н. Б.). Може да се каже, че образът на древна и модерна Атина в българския литературен контекст се утвърждава като специфичен тип магнетично пространство, съдействащо за опазването на личността от дехуманизиращия ефект на новата техническа действителност.

В българската литература от 20-те и 30-те години на XX век интересът към гръцката столица Атина като туристическа дестинация се засвидетелства от появата на редица художествени произведения, част от които ще бъдат обект на внимание в

настоящия текст: през 1926 г. е издадена пътеписно-дневниковата книга „Една екскурзия до Цариград и Атина“ на Антон Динев, а през 1930 г. излизат пътните бележки „Из южните страни“ на Андрей Маркович в три части, чиято първа книга носи заглавието „От София до Атина“. През 1937 г. в бр. 1 на сп. „Завети“ бива публикуван аерописът на Дора Габе „С „Лот“ до Атина“, а през същата година Боян Болгар издава втора част на своите „Парижки мозайки“ (1933) под заглавие „Жива и мъртва Атина, или Ние Хората“. Няколко месеца по-късно – през 1938 г., се появява сборникът „Блянове край Акропола“ на Димитър Шишманов, като заедно с книгата на Боян Болгар могат да се видят наредени една до друга на витрината на книжарницата на Кююмджиев, сведения за което черпим от личната кореспонденция между двамата автори (Болгар 1938: 1)¹. Гърция – „око на света“ по определението на Ронсар, с което си служи и Боян Болгар (пак там), събира фокуса на внимание на българския турист, изследовател и читател в идейния център – столицата Атина – „*imago mundi*“ или обобщен образ на света, съумяващ да въплъти цялостната космическа реалност (Колина 2002: 214).

1. Пътят към Атина: туристически обиколки и маршрути

В първата си част настоящият текст ще се опита да щрихира контурите на пътя, по който българският турист от 20-те и 30-те години на ХХ век достига и пътешества из Атина. Пътуването през модерността се схваща неотклонно свързано с двигателя и машината. Масовото технизирание разширява хоризонтите пред човешкия поглед; допринася за скоростното преодоляване на големи разстояния, посредством което светът става обозрим и достижим. Изброените по-горе художествени текстове, посветени на пътуването до Атина, позволяват да се проследи какви са възможните и/или желани *туристически маршрути* и с какъв тип превозно средство модерният човек предприема своето пътешествие до Гърция. Ако в по-ранните текстове до началото на 30-те – на Антон Динев и на Андрей Маркович, до южните страни се стига след тридневно пътуване по море – с помощта на *парахода*, то текстовете от втората половина на 30-те години – на Дора Габе и на Димитър Шишманов, свидетелстват за появилата се вече достъпна алтернативна възможност за преодоляване на пространството за няколко часа по въздух – посредством *аероплана*. „Лекото

¹ Освен в изброените текстове, гръцката столица е обект на внимание и в разказа „С германските войски в Атина“, част от сборника на Борис Маковски „Въздушен бой“ (1941), където се тематизира обсадата на града през Втората световна война. Разказът обаче ще остане извън фокуса на настоящия доклад предвид разминаването в проблематиката, поради централния за сборника военен дискурс.

вълнение“ на морето и „приятното люлеене“ на парахода от първите текстове, се изместват във впечатленията на пътуващия човек, описани в по-късните текстове, от бръмченето на мотора на пристигащата от небето „светла алуминиева птица“.

В разглежданите книги се очертават в яснота посоките на два туристически маршрута, които успяват да предложат различен тип *преживяване* на пътя. Пътуването по море в книгата на Антон Динев стартира от Бургас, преминава през редица ключови географски места: Босфора – Цариград – Дарданелите, и достига до крайморския град Пирея – „пристанището“ на Атина, откъдето „с електрическата железница за половин час под мостове и тунел излиза в центъра на Атина“ (Динев 1926: 20). В книгата на Андрей Маркович „От София до Атина“ пътуването започва от Варна и Анхиало, като след достигането на парахода до Бургас, маршрутът се уеднаквява с предадения вече по-горе.

Летенето с аероплана „Лот“ до Атина в текста на Дора Габе се описва с помощта на ключови географски топоси, които пътуващият човек успява да „улови“ през прозореца на самолета: след излитането от София аеропланът лети над Витоша и Рила до летището в Солун, където се прави смяна, и след това погледът разпознава полуостров Атон, остров Скиатос до крайната дестинация – Атина. В книгата „Блянове край Акропола“ на Димитър Шишманов читателят наблюдава аналогичен маршрут, описан в обратен ред при прибирането на героя от Атина към София: погледът очертава последователно остров Скиатос, върховете на Олимп, Света Гора, като отново се прави „почивка“ в Солун и след това окото се фокусира върху върховете на Пирин и Рила до София. Пътуването до Атина и обратно към България, се случва, от една страна, по точно установени, технически съобразени маршрути, а от друга страна, упоменатите географски топоси на пътя способстват пренастройката на Аза към различен тип културно възприятие, изострят неговата чувствителност към „своето“ и „чуждото“ настояще и минало.

Човек пътува, за да „умножи световите в себе си, да съположи крехката им наличност“ (Стефанов 2000: 153), да обогати и разшири хоризонтите на своята възприемателска сетивност. Пътуването до Атина със самолет променя рефлексията на времето, като изостря усета за кратковременност на човешкото пребиваване в света, както и за културната надвременност на посетените места: „закусвах в София, обядвах в Атина, привечер ще се кача на Акрополиса и за няколко минути ще бъда с две хиляди и петстотин години назад...“ (Габе 1937: 10).

Промяната в избора на превозно средство задава не само различен усет за изтичащото време, но и нова перспектива на погледа на туриста. При пътуването по море човешкият поглед се устремява в посока нагоре: „Вдигаме поглед нагоре, пак синьо, дълбоко, прозрачно, безкрайно небе, което ей татък се слива със синината на морето“ (Маркович 1930: 35). При летенето във въздуха, погледът се съсредоточава надолу: „Летим над Струма, но не я виждам – очите ми са в царствената верига на Пирина“ (Габе 1937: 5). Смяната на перспективата променя разбирането на човека за света и за наличните възможности за неговата овладяемост. Книгата на Андрей Маркович извежда на преден план усещането за човешката незначителност пред природните стихии: „Нещо трепва в душата ви, когато си помислите, че вие сте всред две стихии: море и небе; и колко дребно, какво нищожество сме ние сред това необятно море“ (Маркович 1930: 35). И още, плаването по море извиква възторга и преклонението както пред „големите океански гиганти“, така и пред „дребните крайбрежни параходи“, които срещат на пирейското пристанище „флаговете на морските държави от цял свят“ (пак там, 37). С промяната на перспективата в аерописа на Дора Габе, читателят ще забележи, че отново се предават емоции на възторг и вълнение, но за разлика от плаването по море, по въздуха човек сякаш „догонва“ и се „изравнява“ с природните стихии: „Белите върхове опират о белите облаци. Ние плуваме край тях като равни, взели участие в едно тържествено въздушно шествие“ (Габе 1937: 5).

Картината на модерна динамика получава своето естествено продължение върху територията на гръцката столица, където българският пътешественик прави своите туристически обиколки покрай множеството циркулиращи трамваи и автомобили. Образът на Атина, обрисован през погледа на българския турист, се явява резултат от натрупваните впечатления по пътя – през наблюдаваните сгради и архитектурни паметници и обходените улици и булеварди.

В разглежданите текстове Атина единодушно се определя като добре планиран град, с „прави улици, широки асфалтирани булеварди, с мраморни бордюри“ (Маркович 1930: 41), и също: „с красиви здания, [...] чисти и гладки като огледало улици“ (Динев 1926: 27). По думите на Боян Болгар „Сегашната атинска улица с тропота на трамваите и автобусите си, с отличителния си дъх на бензин и катран, с асфалта и светлинните си реклами, с неизредната си тълпа, добива вкуса на голям град“ (Болгар 1937: 113). Представата за „големия град“ органично се среща във възприятието на българския турист с турбините и дизеловите мотори, които отнемат от

покоя на човека и провокират разказвача да възкликне, че „ние и нашата „аеродинамична механика“ се държим като диваци пред тези древни статуи, дето ни учат на оная бавност, която е всъщност самата човечност“ (пак там, 73). Многобройните паметници и сгради, съхранили мъдростта и опита на човека от античността, отличават гръцката столица от универсалния образ на технизирания град, присъщ на „машинизираното общество“ (Н. Бердяев). Те подтикват към естествено изграждане на своеобразен баланс и хармоничност между „старото“ и „новото“. По този начин в пространството на Атина пътуващият човек получава възможност както за досег с множеството на големия град, така и за уединение с величието на древните храмове.

Туристическият маршрут в разглежданите художествени текстове обхваща водещи забележителности от архитектурата на стара и нова Атина. Обиколката започва от централния площад Конкордия и преминава през Народната библиотека, Академията на науките, Националния музей – сгради, построени по подражание на древния гръцки стил, като достига до истински „привлекателната сила на Атина“ – според книгата на Андрей Маркович – не нейният модерен вид, а „остатъците на древна Атина“, събрани около възвишението на Акропола (Маркович 1930: 51). Величественият Акрополис, осветен от залязващото слънце, по думите на автора: „блести като брилянтите на някоя диадема, поставена над красивата глава на Атина“ (пак там, 66). Линията на тези разсъждения е продължена в книгата на Боян Болгар със заключението, че „участта“ на цяла модерна Гърция е да бъде отминавана разсеяно и всички погледи да са устремени към нейното минало (Болгар 1937:117). Вглеждането на човека в древното поставя въпросите за красотата, природата и божественото, като на територията на „Жива и мъртва Атина“ Акрополът е мястото, където „чистото съзерцание и логичното построение трябва да се съгласуват“ (пак там, 140).

В книгата на Димитър Шишманов „Блянове край Акропола“ очертаното разделение през погледа на пътуващия човек между съвременна и древна Атина, ясно заявено в книгите на Андрей Маркович и Боян Болгар, загубва своята актуалност. Тук липсва противоборство между старото и новото, които се сливат в общата, оцелостена картина на града: „В градината край таверната имаше малко хора. Насядали край разклатените маси [...] всички бяха унесени мълчаливо в сребърния силует на Партенона, който изглеждаше изваян не от мрамор, а от някаква друга – неизвестна и свежа – скъпоценна материя“ (Шишманов 2009: 87). При изображението на съвременния живот на Атина Йордан Бадев отбелязва, че „старината не е само мъртъв

декор, тя непрекъснато се проектира по един или друг начин в душите на лицата в разказа“ (Бадев 1938: 8). Книгата „Блянове край Акропола“ поставя водещ акцент върху древното, което се вклинява органично в архитектурата на сегашното градско пространство като израз на континуитета между минало, настояще и бъдеще.

Разглежданите текстове, излезли през 20-те и 30-те години на XX век, позволяват да се построи детайлна картина на пътуването и запознаването с градското пространство на Атина. В книгите се предават както фактологични подробности около устройството на града и архитектурата на неговите постройки, така и непринудените разкази и впечатления на пътуващия човек, в които надделява очарованието от античния дух на града.

2. Разходки из Атина: пътуване във вечността

Във втората си част настоящият текст цели да акцентира не върху пътуването като скоростно преодоляване на пространства в рамките на технизирания действителност, а да открие възможностите за пътуване на модерния човек във времето посредством трансцендиращите измерения на съзерцанието и бляна. За целта ще съсредоточим вниманието върху една конкретна книга – „Блянове край Акропола“ (1938) на Димитър Шишманов.

В рецензия за сп. „Златорог“ Георги Константинов определя книгата „Блянове край Акропола“ като „красива плетеница на действителност и блянове, в които блести част от очарованието на един вечен град – Атина, с нейното непостижимо богатство от красота, история и легенди“ (Константинов 1938: 88). В книгата блянът е разбран като контрастно противопоставен на реално случващото се. Блянът отправя към различни истории за други времена, вписани в пространството на града Атина. Акрополът според разбирането на Д. Шишманов се явява ключ към други светове, на които можем да бъдем свидетели чрез акта на бленуването.

Срещата на туриста с бляновете край Акропола предполага по-внимателното вглеждане, за да се уловят трептенията на тишината и покоя. Времето-реалност се изкривява при досега с паметниците на територията на Акропола и край него колоните оживяват като „тънки и изящни“ жени, а Партенонът проговаря: „Разтвори се в хармонията ми и слез сетне долу в града, обновен и готов пак да живееш и пак да се бориш!“ (Шишманов 2009: 109). Монументите рисуват видения, те са източник на блянове и копнежи и тези видения предполагат нов тип саморефлексивност и настройка на Аза към вдъхновение и творчество.

В книгата градът се разглежда, от една страна, през очите на българина – персонажа Д. Шишманов, и от друга – от гледната точка на неговия спътник – скитника евреин Ахасвер. На Ахасвер му принадлежат всички времена и пространства: „Каква чудесна нощ. Вечна нощ! ... Една от моите нощи!“ (Шишманов 2009: 87), но той не принадлежи на нито едно време и пространство. Ето защо Ахасвер възприема функцията на водач на писателя през вековете и случките, които двамата герои наблюдават. По подобен начин римският поет Вергилий повежда персонажа Данте в „Ад“, където той се среща и разговаря с душите на грешниците, сред които прочути мъже като Александър Велики, Атила и др. От своя страна, писателят в „Блянове край Акропола“ преминава през епохите, докосва се до отвъдното, воден от Ахасвер, и се среща с Електра, Сократ, Фидий, Евзевий, Байрон и др. – личности, които ще оставят своя отпечатък в живота му.

Пътуването през времето и пространството на гръцката столица се осъществява в три посоки – от настояще към минало, от минало към настояще и от настояще към бъдеще.

В повечето от разказите блянове писателят и неговият спътник Ахасвер се връщат назад към миналото. Такава е срещата със скулптура Евзевий през XIII в. – автора на статуята Христос Пантократор, с когото героите разискват проблема за езичеството и християнството. По думите на Евзевий: „още хиляда години да се минат, езическият дух няма да се махне ... От едно място да го прогонят, от друго ще се яви! Ще изскочи от някоя забравена колона, от мириса на някоя гора, ... от небето, от морето, от слънцето...“ (Шишманов 2009:143). Античното винаги ще трепти над гръцката земя и ще налага своето оптично стъкло върху традициите и вярванията на хората.

Движение напред през времето от V в. пр. Хр. към настоящето на героите се наблюдава при срещата им с архитекта Фидий. Дискусията между тях за естетиката и творчеството при съзерцанието на Акропола добива нови измерения в преплитането на древно и модерно, разгледано през гледните точки на хора от различни времена. Тя бива провокирана от простичкото функционално решение за поставяне на лампи, които да осветяват Акропола през нощта. Фидий е възхитен от това обновление, тъй като не е могъл да се възползва от него по свое време. От своя страна писателят приема сблъсъка на старото с новото като евтина безвкусица. Електричеството – продукт на модерното време, убива и заглушава красотата и енергията, която излъчва Акрополът. Затова и неговата древна магия става все по-недосегаема, тъй като бива заличена през

времето чрез поставените лампи, които стоят като съшити кръпки на новото върху величието на старото.

Движение в посока към бъдещето чрез магическата намеса на Ахасвер се наблюдава в разказа за красивата любов между българина Михаил и гъркинята Поликсени. Времето, пространството, националността или езикът не могат да поставят граници на любовта, свидетелство за което четем в думите на Ксени: „Не съм гъркиня! ... Аз съм ти жена, а ти си ми мъж!“ (Шишманов 2009: 159).

Преходът между времената в пространството на града Атина позволява срещата на Аз-а с Другото и равносметка на видяното чрез саморефлексия и резултатното преоткриване на Аз-а. Пътуващият човек изминава разстоянието на вековете през бляновете на Акропола назад до съграждането на началата, за да се върне обратно към настоящето като носител на нови ценностни ориентири, през които започва да проектира бъдещето.

Разгледана на фона на останалите художествени текстове, посветени на пътуването до Атина, книгата на Димитър Шишманов се появява, за да напомни, че динамиката на живота се задава не само от мотора на машините и „стоманените птици, накацали по бетонираната площадка“ (Шишманов 2009: 196), но и през опита на човека да осмисля света отвъд рационално видимото с просто око.

В заключение може да се обобщи, че в българските модернистични текстове от 20-те и 30-те години на XX век Атина се утвърждава като културно поле, засрещащо на своята територия различни времена, епохи, националности и вярвания. За пътуващия човек разходката из Атина се превръща в търсено и пожелано предизвикателство, разширяващо хоризонтите на личната познавателна активност. Пространството на Акропола, подобно на машините, потопява в своето величие, припомня човешката мимолетност и преходност. Но вместо да смазва под тежестта на своите мащаби, внушителността на Акропола заздравява чувството за цялост и устойчивост на Аза като част от стабилен, непоклатим и хармоничен свят, чийто създател е човекът.

Библиография

Бадев 1938: Бадев, Йордан. Блянове край Акропола: Между мраморните останки на старогръцката култура: От Димитър Шишманов. / В: Зора, XIX, № 5590, 13 февр. 1938, 8.

Бердяев 1945: Бердяев, Николай. Човекът и машината. / В: Славянска мисъл, 1945, бр. 2, с. 11-30.

Болгар 1937: Болгар, Боян. Жива и мъртва Атина или Ние Хората. София, 1937.

Болгар 1938: Болгар, Боян. Писмо до Димитър Шишманов за впечатленията му от книгата на Шишманов „Блянове край Акропола“. София. 22 юни 1938. / В: Фонд 141 К, опис № 1, арх. ед. 16, Централен държавен архив.

Габе 1937: Габе, Дора. С „Лог“ до Атина. / В: Завети, 1937, бр. 1, с. 5-10.

Динев 1926: Динев, Антон. Една екскурзия до Цариград и Атина, 1926.

Зимел 2014: Зимел, Георг. Големият град и духовният живот. / В: Фрагментарният характер на живота (есета), прев. от нем. Теодора Карамелска, София: Критика и Хуманизъм, 2014, с. 36-57.

Колина 2002: Колина, Виторе. Пространства: физически и виртуални. Прев. Нева Мичева. / В: Критика и хуманизъм, кн. 14 2/2002, с. 209-223.

Константинов 1938: Константинов, Георги. Блянове край Акропола от Димитър Шишманов [Преглед. Литература] / В: Златорог. XIX, 1938, № 2, 88-89.

Маркович 1930: Маркович, Андрей. Из южните страни: Пътни бележки. Книга 1: От София до Атина, София, 1930.

Стефанов 2000: Стефанов, Валери. Пътуващият човек. / В: Участта Вавилон, София, 2000, с. 150-156.

Шевалие, Геербрант 2000: Шевалие, Жан. Геербрант, Ален. Речник на символите. Т. 2. София, 2000.

Шишманов 2009: Шишманов, Димитър. Блянове край Акропола. София, 2009.

Текстът е подготвен в рамките на проект „Литература и техника. Изобретяване на модерността в българската литература“, ФНИ, ДМ 10/1.